

Què en resta? En resta la llengua materna

Hannah Arendt
Entrevista, per Günter Gaus

Günter Gaus: *Senyora Arendt, vostè és la primera dona que apareix en aquesta sèrie d'entrevistes. La primera dona, però amb una ocupació que, segons l'opinió corrent en aquest país, és més aviat pròpia dels homes: la filosofia. Aquesta observació prèvia em porta a la primera qüestió: considera el seu paper en el cercle dels filòsofs, malgrat el respecte i el reconeixement de què hi gaudeix, com una raresa, o bé toquem amb això un problema d'emancipació que no ha existit mai per a vostè?*

Hannah Arendt: Bé, em sembla que hauré de començar protestant. Jo no en forme part, del cercle dels filòsofs. La meua professió —si és que es pot dir així— és la teoria política. Jo no em considere de cap manera filòsofa. Tampoc no crec que se'm considere com a integrant del cercle dels filòsofs, com diu vostè tan amablement. Però pel que fa a l'altra qüestió al·ludida en l'observació prèvia, aquesta opinió corrent segons la qual la filosofia és una activitat pròpia d'homes... De cap manera no es pot acceptar, això! Ben bé pot donar-se el cas d'una dona que siga filòsofa...

Jo la considere una filòsofa, a vostè...

Tem que no puc fer-hi res, però la meua opinió és que no ho sóc. Crec que fa temps que em vaig acomiadar definitivament de la filosofia. Sí, és cert, vaig estudiar filosofia, com vostè sap, però això no vol dir que hi restàs.

Tanmateix, m'agradaria —i m'alegra que toquem aquesta qüestió— que explicàs més concretament quina diferència hi ha per a vostè entre la filosofia política i el seu treball com a professora de teoria política. Ho dic perquè si pense en alguna de les seues obres, com ara Vita activa, no puc estar-me d'arreglar-la entre els filòsofs, mentre no em definesca més exactament quina diferència pot haver-hi.

Mire, la diferència rau realment en la cosa mateixa. L'expressió «filosofia política», que jo defuig, té a sobre un enorme llast derivat de la tradició. Quan parle sobre aquestes coses,

Aquesta entrevista a Hannah Arendt (Hannover 1906 – Nova York 1975) fou emesa per la ZDF el 28 d'octubre de 1964. Una versió impresa n'aparegué al volum a cura de Günter Gaus (nascut el 1929, periodista i escriptor alemany), *Zur Person. Porträts in Frage und Antwort*, München, 1964.

tant en un marc acadèmic com no acadèmic, dic sempre que entre la filosofia i la política hi ha una tensió. És a dir, entre l'home que filosofa i l'home com a ésser que actua. Una tensió que no existeix en la filosofia de la natura. El filòsof es troba davant la natura igual que tots els altres homes. Si hi pensa, ho fa en nom de tota la humanitat. Però el filòsof no és neutral davant la política. No ho és d'ençà de Plató!

Entenc el que vol dir.

I és per això que en la majoria dels filòsofs hi ha una mena d'animadversió envers la política. Amb molt poques excepcions. Kant n'és una. Una animadversió que és d'allò més rellevant pel que fa a tot aquest problema, perquè no és una qüestió personal. Rau en la naturalesa de la cosa mateixa.

I vostè no vol participar d'aquesta animadversió envers la política perquè pensa que això seria un llast per al seu treball?

«No vull participar d'aquesta animadversió», vet-ho aquí! Vull mirar-me la política amb ulls, per dir-ho així, no entelats per la filosofia.

Ja. Però ara, si li sembla, tornem a la qüestió de l'emancipació de la dona. Ha existit aquest problema, per a vostè?

Sí, el problema, com a tal, existeix naturalment sempre. En realitat jo sempre he sigut una persona més aviat antiquada. Sempre he pensat que hi ha determinades ocupacions que no són adients per a les dones, que no els assenten bé, si es pot dir així. No és gaire bonic una dona manant. Hauria d'intentar no trobar-se en aquesta mena de posicions, si li importa conservar les seues qualitats femenines. Si hi tinc raó o no, no ho sé. Jo mateixa m'he atingut sempre més o menys inconscientment —o diguem, millor, més o menys conscientment— a aquest punt de vista. De tota manera, personalment el problema no ha tingut per a mi cap importància. Sap? En realitat, sempre he fet el que he volgut.

El seu treball —més endavant, sens dubte, entrarem en els detalls— s'ha centrat en una part important a escatir les condicions en què tenen lloc l'acció i el comportament polítics. Amb aquesta mena de treball, es proposa també d'obtenir una repercussió àmplia o més aviat pensa que aquest tipus de repercussió ja no és possible en els temps actuals? O poster la influència és per a vostè quelcom d'accessori?

Mire, és curiós això. Si sóc sincera, li he de dir clarament que quan estic treballant la influència no m'interessa gens.

I quan el treball està enllestit?

Doncs, està enllestit. La qüestió essencial per a mi és arribar a comprendre les coses. Per a mi l'important és la comprensió. En el meu cas, de la comprensió en forma part també el fet d'escriure. L'escriptura —no és cert?— forma part del procés de comprensió.

És a dir, quan escriu, això li serveix per a avançar en el procés de coneixement.

Sí, perquè aleshores determinades coses resten fixades. Suposem que tinguéssim sempre una memòria excel·lent, de manera que recordàssim tot allò que pensem. Dubte molt, en aquest cas, perquè conec la meua mandra, que prenguéssim notes de res. El que m'importa és el procés de pensament mateix. Si això va bé, personalment estic satisfeta. Si puc reeixir a expressar-ho per escrit de manera adequada, llavors la satisfacció és doble.

Però vostè preguntava per la repercussió. Això és –si em permet la ironia– una pregunta típicament masculina. Els homes sempre volen tenir una gran influència; però jo això ho veig, en un cert sentit, des de fora. Influir, jo? No, jo el que vull és comprendre. I si unes altres persones comprenen –en el mateix sentit que jo he comprès–, això em dona una satisfacció pareguda al sentiment de trobar-me a casa.

Escriu amb facilitat? Redacta amb fluïdesa?

De vegades sí i d'altres no. Però en general puc dir que mai no escric si abans, per dir-ho així, no he «transcrit».

És a dir, després d'haver-ho pensat acuradament.

Sí. Jo sé exactament el que vull escriure. Si no ho sé, no m'hi pose. Normalment escric només una versió, i això va relativament ràpid perquè, en realitat, depèn de la velocitat a què puga mecanografiar.

La dedicació a la teoria política, a l'acció i el comportament polítics, es troben avui al centre del seu treball. En aquest sentit, em sembla particularment interessant una cosa que he trobat en una correspondència que va mantenir amb Gershom Scholem, que és professor a Israel. Vostè hi escrivia, si em permet la citació, que «en la meua joventut no m'interessà ni la política ni la història». L'any 1933, senyora Arendt, com a jueva, hagué d'emigrar d'Alemanya. Tenia llavors vint-i-sis anys. ¿Foren aquells esdeveniments la causa de la seua dedicació a la política, de la fi d'aquest desinterès per la política i la història?

Sí, és clar. L'any 1933 aquest desinterès ja no era possible. Fins i tot abans ja no era possible.

I s'acabà també per a vostè ja abans?

Sí, naturalment. Llegia els diaris amb un interès vivíssim. I tenia opinions polítiques. No pertanyia a cap partit; no vaig sentir-ne la necessitat. Però des del 1931 estava totalment convençuda que els nazis es farien amb el poder. Mantenien discussions permanents amb altra gent sobre els problemes que ens preocupaven. Però realment sols vaig començar a ocupar-me sistemàticament d'aquestes coses en l'emigració.

Voldria fer-li una altra pregunta sobre això que acaba de dir. Si ja el 1931 estava convençuda que era inevitable l'accés dels nazis al poder, ¿no es va plantejar de prendre una postura activa en contra d'això, com ara entrar en un partit, o va pensar que no tenia sentit?

Personalment pensava que no tenia sentit. Si hagués cregut que en tenia –i això fa mal de dir-ho *a posteriori*– potser que hauria fet alguna cosa. Creia que no hi havia cap esperança.

Recorda algun esdeveniment concret que hagués marcat l'inici de la dedicació als temes polítics?

Podria esmentar el 27 de febrer de 1933, el dia de l'incendi del Reichstag, i les detencions il·legals que començaren aquella mateixa nit. Les anomenades detencions preventives. És sabut que aquella gent anava a raure als soterranis de la Gestapo o a camps de concentració. El que passà llavors fou terrible, encara que ha quedat fins avui en un segon pla per tot el que vingué després. Per a mi fou un xoc directe, i des d'aquell moment em vaig sentir responsable. És a dir, que vaig deixar de pensar que hom es podia limitar a observar els esdeveniments. Vaig tractar d'ajudar en algunes coses. Però el que em va impulsar a anar-me'n d'Alemanya, com a causa immediata, això... si cal que ho explique, perquè no ho he explicat; però em sembla que no té importància.

Explique-ho, per favor.

Tenia de tota manera intenció d'exiliar-me. Vaig pensar de seguida que els jueus no hi podien romandre. No tenia cap voluntat d'anar per Alemanya com a ciutadana de segona classe, per dir-ho així, sota la forma que fos. A més, estava convençuda que les coses anirien cada vegada pitjor. I tanmateix a la fi no vaig anar-me'n d'una manera precisament tranquil·la. Cal dir que això, en certa manera, m'alleujà. Em detingueren, vaig haver d'abandonar el país il·legalment –ara li contaré com– i això mateix em va fer venir una sensació immediata d'alleujament. Vaig pensar: «almenys he fet alguna cosa! Almenys no sóc inofensiva. Ningú no m'ho podrà retreure, això!»

L'oportunitat d'aquestes coses em vingué de la mà de l'Organització sionista. Tenia una amistat molt estreta amb alguns dels seus dirigents, sobretot amb qui n'era president aleshores, Kurt Blumenfeld. Però jo no era sionista. Tampoc ningú no va intentar que ho fos. De tota manera hi estava fins a cert punt influïda; concretament, pel que fa a la crítica, a l'autocrítica, que havien desenvolupat els sionistes al si del poble jueu. Això havia influït en mi, fins i tot m'havia impressionat; però políticament no hi tenia res a veure. Bé, l'any 1933 vingueren a trobar-me Blumenfeld i un altre i em digueren: volem aplegar una recopilació de manifestacions antisemites a nivell de base. És a dir, per a entendre'ns, manifestacions en associacions diverses, en corporacions professionals de tota mena, en revistes especialitzades de qualsevol tipus; en un mot, aquelles coses que no arriben a l'estranger i passen desapercebudes. Aplegar aquesta recopilació, entrava aleshores en el capítol de la «propaganda de l'horror», que se'n deia. Això no ho podia fer una persona que estigués organitzada amb els sionistes. Perquè si l'enxampaven, enxampaven l'Organització.

És clar.

Sí, la cosa era clara. Em preguntaren: «Voldries fer-ho?» I jo vaig respondre que sí, naturalment. N'estava contenta. D'entrada em semblava d'allò més raonable i, d'altra banda, tenia la sensació que, malgrat tot, es podia fer alguna cosa.

Va ser detinguda arran d'aquesta tasca?

Sí. Em varen enxampar. Però vaig tenir moltíssima sort. Després de vuit dies en vaig sortir perquè amb el policia que em tenia detinguda, doncs ens varem fer amics. Era un xicot encantador. Havia passat de la brigada criminal a la secció política. I no en tenia ni idea. Què hi havia de fer? Em deia tothora: «Normalment tinc algú assegut ací davant meu, el mire i tot d'una sé de qui es tracta, qui és. Però què puc fer amb vostè?»

Això era a Berlín?

Sí. Desgraciadament, vaig haver d'enganyar aquell home. No podia deixar que enxamparen l'Organització. Li vaig contar tota mena d'històries fantàstiques, i ell em deia: «Jo l'he portada ací, i també la treuré. No cal que contracte cap advocat. A més, els jueus ara no tenen diners. Estalvie's els diners que tinga!» Mentrestant l'Organització m'havia buscat un advocat. Naturalment a través d'uns altres membres. Però jo el vaig rebutjar. Perquè aquell xicot que m'havia detingut tenia una cara que inspirava credibilitat, decència. Vaig refiar-me d'ell i vaig pensar que això era molt millor que no un advocat qualsevol, que a més estaria ple de por.

Així, doncs, pogué eixir i anar-se'n d'Alemanya?

Vaig poder eixir, però vaig haver de travessar il·legalment la frontera, per la muntanya, perquè evidentment la cosa encara rodava.

En l'intercanvi epistolar que hem evocat adés, senyora Arendt, vostè refusava molt clarament com a sobrer una mena d'advertència de Scholem, en el sentit que hauria de tenir sempre present la pertinença al poble jueu. Vostè escrivia —i torne a citar—: «Ésser jueva és, per a mi, una de les dades incontrovertibles de la meua existència, i mai no he tingut cap vel·leïtat d'alterar res en aquestes qüestions de fet, ni tan sols en la infantesa.» En relació amb això, m'agradaria fer-li algunes preguntes. Vostè nasqué el 1906 a Hannover. El seu pare era enginyer. Posteriorment es traslladaren a Königsberg, que és on es va fer gran. Quins records té del que significava per a un infant, a l'Alemanya d'abans de la guerra, haver nascut al si d'una família jueva? Quina fou la seua experiència en aquest sentit?

No podria respondre-hi, amb pretensions de veritat, quant a l'aspecte general de la qüestió. Pel que fa als meus records personals, per l'ambient de casa no vaig saber que era jueva. Ma mare no era gens religiosa.

El seu pare morí aviat.

Mon pare morí aviat. Tot sembla una mica estrany. El meu avi era president de la comunitat liberal i regidor de Königsberg. Jo provinc d'una antiga família de Königsberg. Tanmateix, la paraula «jueu» no es pronunciava mai entre nosaltres, quan jo era una nena petita. Tan sols en vaig ser conscient arran de comentaris de tipus antisemita –no val la pena entrar en detalls– a càrrec d'alguns xics i al carrer. Per aquesta via vaig ser-ne, per dir-ho així, «il·lustrada».

Fou un xoc per a vostè, això?

No.

No tenia la sensació que això la feia especial?

Doncs, sí, això és tota una altra cosa. Però no va ser un xoc per a mi, de cap manera. Vaig pensar: així és, així són les coses. Que si em feia la sensació de ser especial? Sí, però avui ja no podria explicar exactament de quina mena era aquesta sensació.

Què en pensava, a grans trets?

Crec que, objectivament, tenia a veure amb el fet de ser jueva. Per exemple, quan era nena –una nena ja una mica gran– era conscient que el meu aspecte era jueu. És a dir, que tenia un aspecte diferent als altres. D'això n'era ben conscient. Però no en el sentit d'una inferioritat, sinó simplement com una constatació. I a més, ma mare, l'ambient de casa, per dir-ho així, era peculiar, una mica distint als altres. Hi havia bastants diferències també amb relació a altres nens jueus, fins i tot amb relació als nens de la nostra família en general, de manera que per a la nena que jo era es feia més aviat difícil situar on es trobava exactament la diferència.

M'agradaria que explicàs amb més detall això que diu de les peculiaritats de casa seua. Diu que per a sa mare no hi hagué mai cap necessitat d'explicar-li res sobre la seua adscripció jueva. Fins i tot que se n'hagué d'assabentar al carrer. És que sa mare havia perdut la consciència de ser jueva, que vostè reclamava per a si mateixa en la carta a Scholem? Potser això ja no tenia cap importància, per a ella? S'havia produït una assimilació reeixida, o potser sa mare es va enganyar pensant que havia estat reeixida?

Ma mare no tenia grans pretensions teòriques. No crec que tingués moltes cabòries sobre totes aquestes qüestions. Procedia del moviment socialdemòcrata, concretament del grup de la *Sozialistische Monatshefte*; també mon pare, pero sobretot ella. I aquest tema no se'l plantejava; era jueva, i prou. Mai no m'hauria fet batejar! Supose que m'hauria donat una bona galtada si algun dia s'hagués assabentat, per exemple, que jo anava negant que era jueva. Això ni es plantejava. No obstant, la qüestió mateixa anà assolint, naturalment, als anys vint, quan jo era jove, una importància molt més gran que per a ma mare. I per a ma mare, quan jo ja era gran, assolí també una importància molt major que en la seua vida anterior. Això, de tota manera, es devia a circumstàncies externes. Jo, per exemple, crec que mai no m'he considerat alemanya –en el sentit de la pertinença nacional, no en

el sentit de la ciutadania, si puc fer aquesta distinció. Recorde que cap a l'any 1930, si fa no fa, tenia discussions sobre això, per exemple, amb Jaspers. Ell deia: «Naturalment que és vostè alemany!». I jo responia: «Es veu de seguida, que no ho sóc!». Però no tenia cap importància per a mi. No ho vaig viure, diguem-ne, com una situació d'inferioritat. Ni de bon tros era aquest el cas. I tornant ara a les peculiaritats de casa meua, mire: l'antisemitisme és una cosa amb la qual s'han trobat tots els infants jueus. I ha enverinat l'ànima de molts infants. La diferència, a casa nostra, era que ma mare sempre marcava una postura molt clara: cal no deixar-se humiliar! Cal defensar-se! Sí, per exemple, algun professor feia comentaris antisemites –la majoria de les vegades no en referència a mi, sinó en referència a altres companyes d'escola, per exemple a jueves orientals– les instruccions que tenia jo era aixecar-me tot seguit, abandonar la classe, anar a casa i informar exactament de tot el que havia passat. Llavors ma mare escrivia i enviava una de les seues cartes certificades; i la qüestió ja s'havia acabat del tot per a mi, naturalment. Tenia un dia sense escola, i estava d'allò més bé. Però si el conflicte era amb altres infants, llavors no podia explicar-ho a casa, la cosa canviava. Calia defensar-se per una mateixa. I per això totes aquestes coses no foren mai un problema per a mi. Hi havia regles de comportament, amb les quals, per dir-ho així, la meua dignitat quedava preservada i protegida, absolutament protegida, a casa.

Vostè va estudiar a Marburg, Heidelberg i Friburg amb els professors Heidegger, Bultmann i Jaspers. Estudià sobretot filosofia, però també teologia i grec. Com és que va fer aquesta tria de matèries?

Sí, sí, sobre això jo mateixa he reflexionat sovint. I només puc dir-hi una cosa: la filosofia era una opció fora de dubtes. Des que tenia catorze anys.

I per què?

Bé, jo havia llegit Kant. I vostè podria preguntar-me: com és que havia llegit Kant? D'alguna manera la qüestió, per a mi, es plantejava així: o puc estudiar filosofia o –diguem-ho així– em tire per una finestra. Però no perquè no estimàs la vida, jo! Això no! Ja ho he dit abans: era aquesta voluntat de comprendre.

Sí.

Vaig tenir la necessitat de comprendre ben aviat. D'altra banda, els llibres estaven tots a casa, només calia agafar-los de la biblioteca.

A banda de Kant, recorda especialment unes altres lectures?

Sí. En primer terme *Psicologia de les concepcions del món*, de Jaspers, aparegut, em sembla, el 1920. Jo tenia llavors catorze anys. Després vaig llegir també Kierkegaard i així va anar acoblant-se tot allò...

Hi entrava també la teologia?

Sí. Tot allò va anar acoblant-se en el sentit que per a mi ambdues coses eren indestriables. Només tenia una reserva, en relació amb el fet que era jueva, i com havia d'encarar jo tot això? Com havia de procedir, com havia de treballar. No en tenia ni idea, sap? Tenia preocupacions greus, que tanmateix anaren esvaïnt-se sense gaires dificultats. El grec era tota una altra cosa. De sempre m'ha agradat molt la poesia grega. I la poesia ha jugat un paper molt important en la meua vida. Així que vaig triar també grec, perquè era el més fàcil per a mi. Ja el llegia.

Em deixa bocabadat!

No exagere, home.

De ben jove va mostrar aptituds intel·lectuals molt notables. ¿No es va sentir mai, per aquesta causa, quan era una jove estudiant, a l'escola o a la universitat, distanciada, potser d'una forma dolorosa, del capteniment normal al seu entorn?

Potser hauria passat això si n'hagués estat conscient. Però pensava que tothom era igual.

Quan se n'adonà de l'error?

Més aviat tard. No vull dir-ho, em fa vergonya. Era increïblement ingènua. Això es devia, en part, a l'educació que vaig rebre a casa. Mai s'hi feia cap al·lusió. Mai es parlava de les notes que obtenia. Es considerava poc important. Qualsevol arrogància es mirava malament, a casa. En tot cas, jo no era realment conscient de la situació. Potser de vegades tenia la sensació d'una mena d'estranyesa entre la gent.

I pensava que era vostè qui n'era la causa?

Sí, exclusivament. Però això no tenia res a veure amb les aptituds. Mai ho vaig relacionar amb les aptituds.

Se'n derivava de vegades, en els anys de joventut, una certa dosi de menyspreu pels altres?

Sí, de vegades. Ben d'hora. I aquest menyspreu també em va fer patir, a mi, de tant en tant. Vull dir: que això realment no podia ser, que això no es podia fer, i així successivament...

Quan abandonà Alemanya el 1933 se n'anà a París, on va treballar amb una organització que tractava d'enviar joves a Palestina. Pot explicar-nos-en alguna cosa?

Aquella organització enviava joves i també infants jueus d'entre tretze i disset anys d'Alemanya a Palestina, i allà els allotjava en els kibutzim. Per això, realment, conec com són els kibutzim bastant bé.

I des d'una època ben primerenca.

Sí. Llavors m'inspiraven un gran respecte. Els infants hi rebien formació professional i una nova escolarització. De tant en tant hi feia arribar també infants polonesos. Era un treball social, un treball educatiu, sistemàtic. Teníem grans campaments en zones rurals on es preparava els infants, on se'ls feia lliçons, on aprenien també a fer les feines del camp, i on sobretot havien de recuperar-se físicament. Calia vestir-los de cap a peus. Calia cuinar per a ells. Sobretot calia procurar-los documentació, tractar amb els pares, i també era fonamental aconseguir diners. Això es va deixar en gran mesura en les meues mans. Col·laborava amb dones franceses. Bé, aquesta era si fa no fa la tasca que hi feiem. Quant a la decisió d'assumir aquest treball, li interessa que li ho explique, o no?

Si us plau.

La cosa fou així. Jo venia d'una activitat purament acadèmica. I en aquest sentit l'any 1933 em va fer una impressió duradora, enorme. En primer terme positiva, i en segon terme negativa. O potser hauria de dir: en primer terme negativa i en segon terme positiva. Avui es pensa sovint que el gran xoc dels jueus alemanys l'any 1933 l'explica la presa del poder per Hitler. I bé, pel que fa a mi i a les persones de la meua generació, puc dir que això és un malentès ben curiós. Naturalment que allò fou terrible. Però era una qüestió política. No era personal. Que els nazis eren els nostres enemics... Déu meu, no havíem d'esperar la presa del poder per Hitler per a saber-ho, ni de bon tros! Des de feia com a mínim quatre anys això era pura evidència per a qualsevol que no tingués pertorbades les seues facultats. Que una gran part del poble alemany el seguia, d'això també n'erem conscients. No era això el que ens podia produir un xoc, amb trets de sorpresa, l'any 1933.

Vol dir que el xoc de 1933 fou perquè els esdeveniments passaren del terreny polític general a un terreny personal?

No, no és això. O sí: també és això. De primer, l'àmbit general polític esdevingué destí personal, en la mesura que un emigrava. Però, en segon lloc, vostè sap ben bé què volia dir la *Gleichschaltung*.¹ I la qüestió era que els amics s'hi apuntaven (*sich gleichschalteten*)! El problema, el problema personal, de fet, no era, diguem-ne, el que feien els nostres enemics, sinó el que feien els nostres amics. El que s'esdevingué llavors amb l'onada de la *Gleichschaltung*, que era més aviat una cosa voluntària, no imposada encara sota la pressió del terror, fou com si s'hagués obert un gran esvoranc al voltant de nosaltres. Jo vivia en un ambient intel·lectual, però també coneixia persones d'una altra mena. I vaig poder adonar-me que entre els intel·lectuals la *Gleichschaltung* fou, per dir-ho així, la norma. Però entre els altres, no. I això no ho he oblidat mai. Me'n vaig anar d'Alemanya amb una idea fixa –naturalment, exagerant sempre una mica– que era: mai més! No vull cap més contacte amb aquestes històries intel·lectuals. No vull tenir res a veure amb aquesta mena de gent. No pensava, naturalment, que els jueus alemanys i els intel·lectuals jueus alemanys, si haguessen estat en una altra situació, en una situació diferent d'aquella en

què es trobaven, s'haurien comportat d'una manera diferent. No era aquesta la meua opinió. La meua opinió era que això tenia a veure amb aquest ofici, amb la condició intel·lectual. Parle del passat. Després vaig saber-ne més coses...

I ho creu això, encara?

D'una manera tan tallant, no. Però que en el fons tot això està molt present; que, per dir-ho així, als intel·lectuals sempre se'ls pot acudir alguna cosa davant qualsevol circumstància, d'això n'estic encara convençuda. Mire, que algú s'adaptàs perquè havia de mantenir la dona i els fills, això ningú no s'ho hauria pres malament. La cosa terrible era que, damunt, hi creien de veritat! Poc de temps, és cert, alguns molt poc de temps. Tanmateix, la cosa era així i volia dir que davant Hitler se'ls acudia alguna cosa; i en part eren coses d'allò més interessants! Molt fantàstiques, interessants i embolicades! Coses que suraven molt per damunt del nivell normal! Allò em va semblar grotesc. Van caure en la trampa de les seues pròpies pensades, diria avui. Això és el que passà. Llavors, però, no ho vaig veure tan clarament.

I per aquest motiu tenia tanta importància per a vostè de passar del contacte amb aquests cercles, dels quals volia allunyar-se'n d'una manera radical, a un treball de tipus pràctic. No és així?

Sí, la part positiva és aquesta: vaig entendre una cosa, que llavors expressava una i altra vegada amb una frase, en la qual em reafirme encara: «Si ens ataquen com a jueus, ens hem de defensar com a jueus». No com a alemanys o com a ciutadans del món o invocant els drets humans i coses així. Sinó des d'una perspectiva ben definida: què puc fer ara, molt concretament, com a jueva? A això s'hi afegí encara una intenció molt clara: ara vull integrar-me, de fet, en una organització. Per primera vegada. I integrar-me, naturalment, en l'organització dels sionistes. Aquests eren els únics que estaven preparats. Vull dir, que amb els assimilistes no hauria tingut cap sentit. D'altra banda, realment mai no hi havia tingut res en comú. De la qüestió jueva ja me n'havia ocupat abans. El treball sobre *Rahel Varnhagen* estava ja conclòs quan vaig deixar Alemanya. I sens dubte el problema jueu hi té un paper important. Quan el vaig escriure, em vaig inspirar també en aquella màxima: «Vull comprendre». És clar que no eren els meus problemes personals com a jueva el que hi tractava. Però ara la pertinença al judaïsme s'havia convertit en el meu problema. I el meu problema era polític. Purament polític! Volia fer un treball de tipus pràctic i volia fer, a més, una tasca purament, exclusivament, jueva. I en aquest sentit vaig començar a bellugar-me quan vaig arribar a França.

Fins l'any 1940.

Sí.

En el curs de la Segona Guerra Mundial vostè arribà a Estats Units, on treballa encara avui com a professora de teoria política, no de filosofia...

Gràcies per l'aclariment.

...a Chicago. Viu a Nova York. El seu marit, amb qui es va casar el 1940, hi fa també de professor de filosofia. Ara la província acadèmica de la qual ha tornat a formar part –després de les decepcions de l'any 1933– és internacional. I tanmateix voldria preguntar-li si troba a faltar res de l'Europa d'abans de Hitler, que ja no tornarà a existir mai més. Quan viatja a Europa, quina impressió li fa: què n'ha restat, què és el que se n'ha perdut per a sempre?

L'Europa d'abans de Hitler? No en tinc cap enyorança, això li ho puc ben dir. Què en resta? En resta la llengua materna.

I això representa molt per a vostè?

Molt. Sempre m'he negat conscientment a perdre la llengua materna. Sempre he mantingut una certa distància respecte del francès, que vaig arribar a parlar molt bé, i també respecte de l'anglès, llengua en què escric ara.

Això volia preguntar-li: ara escriu en anglès?

Sí, però mai no he perdut la distància. Hi ha una diferència enorme entre la llengua materna i una altra. Pel que fa a mi mateixa, ho puc explicar amb tota la senzillesa del món: en alemany em conec de memòria una bona part, una gran part, de la poesia. Els poemes alemanys, d'alguna manera, estan sempre presents en el fons del meu cervell –*in the back of my mind*. I això naturalment mai no es pot tornar a aconseguir en una altra llengua. En alemany em permet coses que en anglès no em podria permetre. Vull dir, de vegades puc permetre-me-les ara també en anglès, perquè m'he tornat una miqueta descarada, però en general he mantingut aquesta distància de què parlava. La llengua alemanya, en qualsevol cas, és el més important que n'ha restat i, també, el que sempre he volgut mantenir d'una manera conscient.

També en els pitjors moments?

Sempre. Pensava: què hi farem? No és la llengua alemanya la que ha embogit. I en segon lloc, no hi ha substitució possible per a la llengua materna. Sí, es pot oblidar la llengua materna. És veritat, jo ho he vist. Aquestes persones parlen la llengua d'adopció millor que no jo. Jo segueix parlant amb un accent molt fort, i ben sovint em manca fluïdesa. Aquestes persones ho han superat, això. Però el que en resulta és una llengua en què una fórmula feta va després d'una altra, perquè s'ha perdut la llibertat i la creativitat que es tenia en la llengua pròpia en oblidar-la.

Els casos en què s'ha oblidat la llengua materna, són en la seua opinió conseqüència d'una decisió conscient?

Sí, molt sovint. Ho he viscut amb gent, com una mena de xoc. Mire, el tombant decisiu no fou, almenys en el meu cas, l'any 33. El tombant decisiu fou el dia en què sabérem d'Auschwitz.

Quan fou això?

L'any 1943. I al principi no ens ho créiem. Per bé que realment tant el meu marit com jo déiem sempre que d'aquesta gent ens ho podíem esperar tot. Però això no ens ho créiem, d'entrada perquè estava en contra de qualsevol criteri de necessitat o de conveniència militar. El meu marit havia fet estudis d'història militar, raó per la qual en sabia alguna cosa. Deia: no te les cregues, aquestes històries; no poden haver-ho fet! I després, passat mig any, ens ho haguérem de creure, perquè ens fou demostrat. Aquest fou el veritable xoc. Abans havíem dit: bé, què hi farem, tenim molts enemics. És molt natural. Per què no hauria de tenir enemics un poble? Però allò fou tota una altra cosa. Fou realment com si s'hagués obert un abisme davant nostre. Perquè hom tenia la impressió que tota la resta hauria pogut recompondre's d'una manera o d'una altra, com sempre poden recompondre's al capdavant les coses en la política. Però allò, no. Allò no hauria d'haver passat mai. I no m'estic referint al nombre de víctimes. Em referesc a la fabricació de cadàvers i tot això... no cal que m'hi estenga gaire. Allò no hauria d'haver passat. Hi va passar una cosa amb la qual ningú pot ja saber-se'n avenir. De la resta de coses que s'esdevingueren llavors, podria dir-ne, per exemple, que de vegades tot plegat fou una mica difícil, que ens vam veure reduïts a la misèria, que vam patir persecucions, que haguérem d'amagar-nos i fugir, que haguérem de fer la viu-viu i tot això, com sol passar en aquestes situacions. Però érem joves. Fins i tot diria que en algun moment fou fins a cert punt divertit. No sabia dir-ho d'una altra forma. Ara: allò no. Allò fou tota una altra cosa. Amb tota la resta, un podia, al cap i a la fi, avenir-se personalment.

M'agradaria que explicàs, senyora Arendt, en quina mesura s'ha modificat, si és que ho ha fet, la seua opinió sobre l'Alemanya de la postguerra, que vostè ha visitat repetidament i on han estat publicades les seues principals obres, d'ençà de 1945.

Vaig tornar per primera vegada a Alemanya el 1949. Hi vaig venir llavors com a comissionada d'una organització jueva dedicada al salvament del patrimoni cultural jueu, sobretot dels llibres. Hi vaig venir amb molt bona voluntat. La meua reflexió posterior al 1945 era: fos el que fos el que passà l'any 1933 –a la vista del que vingué després– no tenia importància. És clar, la deslleialtat dels amics, si es pot dir d'una manera tan crua...

...que vostè va patir personalment...

Naturalment. Però, sap?, si algú s'havia fet llavors de veritat nazi i escrivia articles en aquesta línia, no tenia cap raó per mantenir-se lleial a mi, personalment. Jo ja no tenia res a dir-li, tallava amb ell i prou. No tenia cap motiu per adreçar-se a mi, havíem acabat. Això està ben clar. Però aquesta gent no eren tots uns assassins. Eren només gent que, com diria jo avui, havien caigut en la seua trampa. Allò que vingué després ells tampoc no ho havien volgut. En conseqüència em va semblar que precisament en aquest abisme hi havia d'haver una base. I aquest fou el cas també, en bona part, quant a moltes relacions personals. Vaig discutir amb gent. Val a dir que jo no sóc gaire amable i no vaig amb circumloquis educats: dic la meua opinió d'una manera ben directa. Però, si fa no fa, les coses pogueren arranjar-se amb alguna gent. Com he dit, es tracta de gent que

només varen fer determinades coses un parell de mesos o, en el pitjor dels casos, un parell d'anys; però ni són assassins ni van denunciar ningú. O siga, com ja he dit, gent a la qual Hitler «els va inspirar alguna idea». Però la vivència més general i de més importància en tornar a Alemanya –més enllà de l'experiència del reconeixement, que d'altra banda en la tragèdia grega és sempre el punt d'inflexió de l'acció– fou d'un gran trasbals. I, a més a més, al carrer es parlava alemany. Això em va plaure indescriptiblement.

Amb aquestes idees vingué l'any 1949?

Si fa no fa, amb aquest ànim. I avui, quan les coses, diguem-ne, ja s'han encarrilat una altra vegada, avui les distàncies s'han fet més aviat més grans del que eren abans, quan hi havia aquest trasbals.

Perquè les coses en aquest país potser s'han encarrilat, al seu parer, massa de presa?

Sí. I de vegades han anat per carrils que no m'acaben d'agradar. Però no me'n sent responsable. Ho veig una mica des de fora, no? És a dir, a hores d'ara em trobe molt menys afectada que aleshores. Tal vegada tinga alguna cosa a veure el pas del temps. Evidentment, quinze anys no són cap bajanada.

Troba que sent, per tot plegat, una indiferència molt més gran?

Diria que és distanciament. Indiferència és massa dir. Però distanciament, això sí.

Aquesta tardor ha aparegut a Alemanya el seu llibre sobre el procés Eichmann a Jerusalem. D'ençà de la seua publicació als Estats Units, aquest llibre ha estat objecte d'un debat molt intens. Des de la part jueva, sobretot, se li han fet retrets, dels quals vostè n'ha dit que en part responen a malentesos i en part són el producte d'una campanya política organitzada. El motiu de tot plegat és sobretot la qüestió que hi tracta de fins a quin punt caldria retreure als jueus la seua actitud de passivitat davant el genocidi perpetrat pels alemanys. O, en tot cas, fins a quin punt caldria considerar quasi en termes de culpabilitat compartida la col·laboració de determinats consells de notables jueus. Siga com siga, aquest llibre sobre Eichmann dona peu a moltes qüestions d'interès per a una caracterització de Hannah Arendt. Començaré amb una pregunta molt directa, si m'ho permet: li dol l'acusació, que s'ha fet de vegades, en el sentit que en aquest llibre es fa palesa una manca d'estima envers el poble jueu?

D'entrada hauré de constatar, amb tota cordialitat, que naturalment també a vostè li ha fet efecte aquesta campanya. Enlloc del llibre, de cap manera, no li he retret al poble jueu de no haver ofert resistència. Això ho ha fet una altra persona, concretament el senyor Hausner, del ministeri fiscal israelià, en el procés contra Eichmann. I jo vaig qualificar les seues preguntes en aquest sentit als testimonis del procés de Jerusalem com imbècils i cruels.

He llegit el llibre. Ho sé, això que diu. Pense que l'única base que poden tenir algunes de les acusacions que hom li ha fet seria el to en què estan redactats alguns passatges.

Bé, això és una cosa molt diferent. En contra d'això, no puc dir res. I, d'altra banda, tampoc no vull dir res. Si hom té l'opinió que d'aquestes coses només es pot escriure amb patetisme... Mire, hi ha gent que es pren malament, i me n'acusa, una cosa, i jo fins a cert punt ho puc entendre. I és que jo encara sóc capaç de riure. Perquè és veritat que pense que aquest Eichmann era un pallasso, i li diria encara més: m'he llegit totes les actes del seu interrogatori, 3.600 pàgines, a més les he llegit amb molta cura, i no sé quantes vegades exactament, però ben sovint me'n feia un fart de riure! Aquesta reacció meua hi ha gent que se la pren malament. Jo no puc fer-hi res. Però estic convençuda d'una cosa: tres minuts abans d'una mort segura, jo encara riuria. I la qüestió, diu vostè, és el to. El to és en bona part irònic, natural. Però el to és en aquest cas, en realitat, la persona. Si se'm retreu que jo hauria acusat el poble jueu, diré que això és una mentida malèvola i de pura propaganda. I res més. Pel que fa al to, però, és un retret que se'm fa a mi com a persona. En contra d'això, no puc fer-hi res.

Vol dir que està disposada a suportar-ho?

Ah, i tant. Què hi hem de fer, no li sembla? No puc dir-li a la gent: us equivoqueu, no em compreneu, en veritat el que tinc al meu cor és tal o tal cosa! Això fa riure.

Voldria esmentar, encara en aquest context, un testimoniatge seu. Vostè deia: «Mai en la meua vida no he estimat cap poble o col·lectiu, ni l'alemany, ni el francès, ni el nord-americà, ni tampoc la classe obrera o res de tot això. De fet, sols estime els meus amics i sóc totalment incapaç de qualsevol altre tipus d'amor. Però sobretot aquest amor envers els jueus, per tal com jo mateixa sóc jueva, em resultaria sospitos.» En relació amb això li preguntaria: no necessita l'home, com a ésser que actua políticament, d'un lligam amb un grup; un lligam, que fins a cert punt hom podria dir-ne també amor? No li fa por que la seua actitud pugui ser políticament estèril?

No. Jo diria que és l'altra actitud que és estèril. Pertànyer a un grup és, d'entrada, una dada natural. Vostè forma part d'un grup qualsevol per naixement, sempre. Però pertànyer a un grup de la manera que vostè indica en el segon sentit, és a dir, formar-ne part organitzadament, això són figures d'un altre paner. Aquesta integració organitzada respon sempre a una vinculació amb el món. És a dir, que allò que tenen en comú els que s'organitzen d'aquesta manera, és el que normalment se'n diu interessos. La vinculació directa de tipus personal, de la qual se'n pot dir que és amor, aquesta naturalment existeix en l'amor veritable d'una manera superlativa, i també existeix fins a cert punt en l'amistat. Ací hi ha una apel·lació a la persona d'una manera directa i independent de qualsevol vinculació mundanal. És per això que gent de les organitzacions més diverses poden mantenir una relació d'amistat personal. Ara, si es confonen aquestes dues coses, és a dir, si es posa l'amor damunt la taula de negociacions, per dir-ho una mica brutalment, això em sembla funest.

Considera que és apolític?

Considere que és apolític, considere que és aliè al món. I realment ho considere una gran desgràcia. Hi estic d'acord, que el poble jueu és un exemple paradigmàtic d'un poble aliè al món que s'ha mantingut com a tal al llarg de mil·lennis...

«Món» entès segons la seua terminologia: com l'espai per a la política.

Com a espai per a la política.

I per això ha estat el poble jueu un poble apolític?

No ho afirmaria d'una manera tan concloent, perquè naturalment les comunitats locals eren també, d'alguna manera, polítiques. La religió jueva és una religió nacional. Però el concepte d'allò polític només s'hi podia aplicar amb limitacions molt grans. Aquesta pèrdua de món que va sofrir el poble jueu arran de la diàspora i que —com passa en tots els pobles pàries— suscitava una calidesa molt particular entre aquells que en formaven part, això s'ha modificat amb la creació de l'estat d'Israel.

S'hi ha perdut, amb això, alguna cosa de la qual vostè es puga plànyer?

Sí, la llibertat es paga cara. La humanitat específicament jueva que tenia molt a veure amb la pèrdua de món, això era una cosa molt bonica. Vostè és massa jove i no pot haver-ho conegut: aquest estar-fora-de-tot-lligam-social, aquesta falta total de prejudicis, que jo vaig poder viure amb molta intensitat precisament en el cas de la meua mare, que ho practicava això també envers la comunitat jueva. Tot això, naturalment, ha ocasionat danys extraordinàriament grans. Cal pagar, per l'alliberament. Jo mateixa vaig dir en el meu «discurs Lessing»...

...a Hamburg l'any 1959...

Sí, hi vaig dir: «Aquesta mena d'humanitat no sobreviu ni cinc minuts el dia de l'alliberament, el dia de la llibertat.» I bé, això també ha passat entre nosaltres.

Voldria, potser, tornar enrere?

No. Jo sé que cal pagar un preu per la llibertat, però no puc dir que el pague de gust.

Senyora Arendt, fins a quin punt se sent obligada amb els coneixements als quals pot haver accedit per mitjà de l'especulació filosoficopolítica o per mitjà de l'anàlisi sociològica? Vull dir: s'hi sent tan obligada que esdevé per a vostè un deure de difondre'ls? O pot admetre que hi ha motius que aconsellarien el silenci sobre veritats que haja arribat a saber?

Ah, aquest és realment un problema ben difícil. Aquesta és, en el fons, l'única qüestió que m'ha interessat de tota la controvèrsia al voltant del llibre sobre Eichmann. Tanmateix, no s'ha plantejat mai, tret de quan jo mateixa m'hi he referit. És l'única qüestió seriosa. Tota la resta, al capdavant, ha estat pura xerrameca propagandística. Bé doncs: *fiat veritas, pereat mundus*? Però en realitat el llibre sobre Eichmann no tocava aquesta mena de coses. Aquest llibre no perjudicava, de cap manera, l'interès legítim de ningú. Tan sols s'ha pensat que era així.

Però haurà d'admetre que la consideració de què és legítim pot ser, naturalment, objecte de debat.

Sí, és veritat. Té raó. Què és legítim o què no ho és, torna a ser objecte de debat. I en aquest sentit jo, probablement, entenc com a «legítim» una cosa i les organitzacions jueves una altra de ben diferent. Però suposem que hi haguessen estat en joc interessos reals, recongeuts com a tals també per mi.

Es pot silenciar conscientment, aleshores, una veritat que s'arriba a conèixer?

Ho hauria fet, jo? Sí. En tot cas, segurament ho hauria escrit... Mire, algú em va preguntar: si hagués previst tal o tal cosa, no hauria escrit d'una altra manera el llibre sobre Eichmann? I jo hi vaig respondre: No. M'hauria trobat davant l'alternativa d'escriure o de no escriure. També es pot callar.

Sí.

No sempre s'ha de parlar. Però hi ha també una altra qüestió: ara ens acostem al que, el segle XVIII, hom en deia la «veritats de fet». Perquè es tracta simplement de veritats de fet. No es tracta d'opinions. I vet ací que d'aquestes veritats de fet en tenen cura les ciències històriques a les universitats.

Que no sempre n'han tingut cura amb molta eficàcia.

No. De vegades cauen. Es posen a disposició de l'estat, en segueixen els dictats. M'han contat que un historiador va dir amb relació un llibre, que ara no recorde, sobre els orígens de la Primera Guerra Mundial: «No deixaré que pugui malmetre'm el record d'aquella època sublim!» Vet ací un home que no sap el que és. Però això no té interès. L'historiador és *de facto* el guardià de la veritat històrica, de la veritat dels fets. I fins a quin punt són importants aquests guardians, això ho sabem, per exemple, arran de la història del bolxevisme, en què cada cinc anys calia reescriure la història i treure'n fets, com ara que havia existit algú que s'anomenava Trotski. Volem anar a això? Hi tenen interès, els governs?

Interès potser sí. Però hi tenen dret?

Dret? Sembla que, malgrat tot, pensen que no hi tenen dret, car en un altre cas, diguem-ne, no tolerarien les universitats. És a dir, que també els estats tenen interès per la veritat. No em referesc ara als secrets militars, això és molt diferent. I bé, ara aquestes històries es remunten, pam amunt pam avall, vint anys enrere. Per què no hauríem de dir-ne la veritat?

Potser perquè vint anys són encara massa pocs?

Això diu alguna gent i uns altres diuen també que després de vint anys ja no és possible esbrinar la veritat. Vol dir que en qualsevol cas hi ha interès a no traure'n l'aigua clara. Però això no és un interès legítim.

Per tant, en cas de dubte vostè donaria preferència a la veritat.

Jo diria que a la imparcialitat, que va nèixer quan Homer...

...també per als vençuts...

Exacte! «Quan les veus de la cançó callen de l'home vençut, aleshores deixeu-me que d'Hèctor...» No és cert? Això ho va fer Homer. Després vingué Heròdot que parlà de «les grans fetes dels grecs i dels bàrbars». D'aquest esperit ve tota la ciència, també encara la moderna, també la ciència històrica. Quan no s'és capaç d'aquesta imparcialitat perquè hom pretén d'estimar-se tant el propi poble que es veu en la necessitat d'afalagar-lo tothora... sí, aleshores no hi ha res a fer. Jo pense que aquesta mena de gent no són patriotes.

En una de les seues obres més importants –Vita activa o De la vida activa– arriba a la conclusió que l'època moderna ha destronat el sentit comú, és a dir, el sentit de la primacia del polític. Caracteritza com a fenomen social modern més destacat el desarrelament i el desempar de l'home-massa i, alhora, el triomf d'un tipus d'home que troba la seua satisfacció purament en el treball i el consum. Tinc dues preguntes sobre això. La primera: fins a quin punt aquesta mena de troballa filosòfica es basa en experiències personals, que són les que, en principi, estimulen el procés de pensament?

No crec que hi haja procés de pensament sense experiència personal. Tot pensament és repensament, repensament de la cosa. No és veritat? Jo visc al món modern i, òbviament, tinc en aquest món modern les meues experiències. D'altra banda, això ha estat constatat també per molta gent. Mire, aquesta qüestió del treball i el consum és tan important perquè per aquesta via torna a perfilar-se una absència de món. Ja no depèn d'un mateix com siga el món.

El «món» entès sempre com a espai en el qual es configura la política.

Però ara entès d'una manera molt més àmplia, com a espai en què les coses assoleixen una dimensió pública, com a espai en què habitem i que ha de tenir un aire respectable, decent. En el qual es fa present també l'art. En el qual es fan presents tota mena de coses. Vostè deu recordar que Kennedy va intentar ampliar considerablement l'àmbit d'allò públic en convidar a la Casa Blanca escriptors i tot tipus de nül·lits. És a dir, tot això podia formar part també de l'espai públic. En el treball i el consum, però, l'home resta realment reduït a si mateix.

Al nivell biològic.

A un nivell biològic i a si mateix. I ací té vostè el lligam amb el desempar. En el procés de treball hi sorgeix un desempar peculiar. No puc estendre'm ara gaire, això ens portaria massa lluny. Aquest desempar és aquesta reducció a un mateix, en la qual en certa manera el consum ocupa el lloc de les activitats realment importants.

Tinc una altra pregunta en aquest context. En Vita activa arriba a la conclusió que les «experiències veritablement orientades al món» —és a dir, visions i experiències del màxim rang polític— «se sostreuen cada vegada més a l'horitzó d'experiència de l'existència humana mitjana». Diu que avui «la capacitat d'actuar es limita a pocs». Què significa això en la política pràctica? Fins a quin punt no esdevé, en aquestes condicions, una ficció una forma d'estat que, si més no teòricament, es basa en la corresponsabilitat de tots els ciutadans?

Bé, això ho voldria matisar una mica. Mire, en primer lloc, aquesta incapacitat per orientar-se amb competència veritable no afecta només la gran massa. Afecta igualment la resta de sectors. Diria que fins i tot afecta els estadistes. L'estadista es troba voltat, assetjat, per un exèrcit d'experts. I realment caldria plantejar ací el problema, en aquest espai que hi ha entre l'estadista i l'expert. Qui ha de decidir a la fi és l'estadista. Però difícilment podrà decidir amb competència. No pot saber-ho tot, per descomptat. Ha d'assessorar-se amb experts i, d'altra banda, amb experts que sempre, per principi, es contradiran. No és cert? Qualsevol estadista amb ulls a la cara es fa assessorar per experts de les orientacions més enfrontades. Perquè, és clar, ha de mirar-se les coses des de tots els punts de vista, no? Però a la fi ha d'arribar a una conclusió, a un judici. I aquest tràmit d'establir un judici és un procés d'una mena força misteriosa. En el qual es manifesta també el sentit comú. Pel que fa, diguem-ne, a la gran massa, jo diria que sempre que s'aplega gent, amb independència de la quantitat, es configuren i apareixen interessos públics.

Encara ara.

I es configura un espai públic. A Amèrica del Nord, on continuen existint encara aquestes associacions espontànies, que sorgeixen i que després es dissolen, aquestes *associations* de les quals en parlava ja Tocqueville, això s'hi pot veure d'una manera molt clara. Sempre hi ha un interès públic que lliga un grup determinat de persones, d'un barri o fins i tot d'una finca, d'una ciutat o d'un grup dispers. Aleshores aquesta gent s'aplega i es troba, sens dubte, en situació de tractar públicament aquestes qüestions que els afecten. Perquè aquestes qüestions, les veuen, estan al seu abast. És a dir, allò que vostè evocava en la seua pregunta, afecta sols les decisions màximes al nivell més alt. I en aquest punt, cregà'm, la diferència entre l'estadista i l'home del carrer no és, relament, gaire gran.

Senyora Arendt, vostè manté amb Karl Jaspers, el seu antic professor, el que en podríem dir un diàleg permanent. A què pensa que es deu la forta influència que ha exercit en vostè el professor Jaspers?

Bé, doncs, on Jaspers arriba i parla, es fa clar. Jaspers té un discurs tan directe, tan inspirador de confiança i tan rigorós com no n'he conegut en cap altra persona. Això ja em va impressionar de molt jove. D'altra banda, té un concepte de la llibertat conjugada amb la raó al qual jo, quan vaig arribar a Heidelberg, hi era totalment aliena. No en sabia res, tot i que havia llegit Kant. He vist aquesta raó, per dir-ho així, funcionant en la praxi. I si puc dir-ho —em vaig fer gran sense un pare—, va ser el meu model, amb el qual em vaig formar. De cap manera, valga'm Déu, voldria responsabilitzar-lo de res relatiu a

mi, però si hi ha algú que ha aconseguit fer-me entrar en raó, aquest és Jaspers. Aquest diàleg que mantenim, naturalment, ara és diferent. Aquesta és realment la meua vivència de postguerra més forta. Que pugui haver-hi un diàleg així! Que es pugui parlar d'aquesta manera!

Permetem que li faci una última pregunta. En un discurs d'homenatge a Jaspers vostè ha dit: «La humanitat no s'ateny mai en la solitud i mai tampoc pel fet de lliurar l'obra a la publicitat. Només pot atènyer-la qui és capaç d'assumir, en la seua vida i la seua persona, el risc de la publicitat.» Aquest «risc de la publicitat» –d'altra banda, una citació de Jaspers–, en què consisteix per a Hannah Arendt?

El risc de la publicitat em sembla ben clar. Hom s'exposa a la llum de la publicitat, i ho fa en tant que persona. Tot i que pense que un no ha d'aparèixer i actuar davant la publicitat reflectint-se a si mateix, també sé que en tota acció la persona s'expressa d'una manera inconfusible i única. I parlar és també una forma d'acció. Això per un costat. El segon risc és que fem alguna cosa i, tot seguit, emboliquem els nostres fils en una xarxa de relacions. Què en sortirà d'això, ningú no ho sap. No tenim un altre remei que dir: «Senyor, perdona'ls, perquè no saben el que fan». Això passa amb tota acció. I per una raó molt simple i molt concreta: perquè no es pot saber. Això és un risc. I tanmateix diria que aquest risc sols és acceptable a partir de la confiança en l'home. És a dir –i és una cosa molt difícil de definir, però molt pregona– a partir de la confiança en la humanitat de tots els homes. Altrament no es podria.

Traducció de Gustau Muñoz

1. *Gleichschaltung* és el nom que rebé la política d'uniformització de l'administració i la vida pública impulsada pels nacionalsocialistes, que havia de menar a una homogeneïtzació total d'acord amb les pautes ideològiques del nazisme. (N. del t.)